

УДК 811.161.2'242'36: 378.147.091.33

<http://orcid.org/0000-0002-2999-629X>

<http://orcid.org/0000-0001-8040-6825>

**ГРАМАТИЧНИЙ АСПЕКТ
У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ІНОЗЕМНОЇ**

*Тростинська О.М., канд. філол. наук,
Копилова О.В. (Харків)*

У статті розглядається граматичний аспект навчання української мови як іноземної, аналізуються теоретичні засади навчання граматики іноземної мови, виокремлюються принципи і положення, актуальні для методики викладання граматики української мови як іноземної на поглибленому етапі навчання, розглядається практичне застосування цих положень на матеріалі розробленого підручника з української мови для іноземних студентів перших курсів нефілологічних спеціальностей закладів вищої освіти України.

Ключові слова: граматичний аспект, навчання іноземців, підручник, поглиблений етап навчання, українська мова як іноземна.

Тростинская О.Н., Копылова Е.В. Грамматический аспект в обучении украинскому языку как иностранному. В статье рассматривается грамматический аспект обучения украинскому языку как иностранному, анализируются теоретические принципы и положения, актуальные для методики преподавания украинского языка как иностранного на продвинутом этапе обучения, рассматривается практическое применение этих положений на материале разработанного учебника по украинскому языку для иностранных студентов первых курсов нефилологических специальностей вузов Украины.

Ключевые слова: грамматический аспект, обучение иностранцев, продвинутый этап обучения, украинский язык как иностранный.

Trostynska O.M., Kopylova O.V. Grammatical aspect in teaching Ukrainian as a foreign language. The article deals with the grammatical aspect of teaching Ukrainian as a foreign language (UAFL). The theoretical principles and foundations that are relevant for the UAFL teaching methods at the advanced stage of training have been analyzed; the practical use of these considerations, based on the material of the Ukrainian language textbook for the first-year foreign

students of non-philological specialties at higher educational establishments of Ukraine, have been examined.

Grammar takes the main place in the formation of a foreign communicative competence. The construction of a relevant model for teaching the foreign language grammar is an actual methodological problem that has become the object of research by scholars and practical teachers. The tasks of pedagogical grammar are the evaluation of linguistic grammar from the theoretical point of view, the selection of foundations that are potentially useful for language learning, their interpretation and transformation into educational information, the search of its presentation forms, the establishment of a sequence of learning language units, predetermined by the purposes and conditions of studies. A complex of syntactic structures, united by one meaning, has been presented with the help of a universal structure – a speech sample. The speech sample is a concretization of the extended structure of the sentence. As the complex speech sample represents the unity of meaning and form, the description and structuring of the educational material on the basis of complex speech patterns allow us to connect the semantic aspect of speech with its formal organization.

The combination of deductive and inductive methods in teaching grammar increases the effectiveness of mastering the grammar system. Communicative orientation of language learning requires such a description of the grammatical aspect and such instruction in grammar that would make it an instrument of communication and transform it into a speech activity instrument.

When selecting the grammar material, we should take into account its prevalence in a particular sphere, the use of grammatical phenomena, their stylistic neutrality and typicality. An important condition for the formation of grammatical skills is the correct selection of tasks at all stages of training. The automation of grammatical skills is more effective if the lexical content of exercises does not complicate the training task. The expedient sequence of tasks should start from sufficiently light to those that require greater intellectual and speech effort. The necessity of grammar knowledge will be obvious to the student if its study becomes communicatively-motivated, if the ability of each language unit to participate in real speech communication has been shown.

The complicated grammar system of the Ukrainian language, which belongs to inflectional languages with a complex prepositional-case system, requires from foreigners considerable efforts to study it, and makes teachers focus on the grammatical aspect in the process of teaching UAFL. Language competence provides not only the students with the developed skills of automatic speech actions performance, but also the comprehension of a number of linguistic phenomena, requires awareness of the construction pattern of the Ukrainian language grammar system. An effective way of systematizing and presenting grammar material on the semantic-syntactic basis according to the logical and

semantic principle has been proposed within the functional grammar framework. The above-mentioned principles and considerations that are relevant in teaching the Ukrainian language have been implemented in the manual “Ukrainian language: textbook for the first-year foreign students of non-philological specialties”.

Key words: advanced stage of training, grammatical aspect, training of foreigners, Ukrainian as a foreign language.

Граматики посідає чільне місце у формуванні іншомовної комунікативної компетенції, оскільки саме володіння граматикою «є тією необхідною базою, без якої повноцінне використання мови як засобу спілкування неможливе» (переклад наш – О.Т., О.К.) [7: 160]. Мовна, або лінгвістична компетенція – знання одиниць мови та правил їх з’єднання – невід’ємний складник комунікативної компетенції, який забезпечує формування вмінь будувати граматично правильні й осмислені висловлювання. Л. Щерба відзначав абстрагуючий та узагальнювальний характер граматики, що надає систематизовані моделі опису дійсності й містить закони вживання цих моделей у мовленні. Оволодіння граматичним аспектом мови, формування вмінь використовувати її граматичні ресурси, обирати відповідні граматичні структури, необхідні для вираження думки, й правильно оформлювати висловлювання – кінцева мета вивчення будь-якої мови [8].

Побудова релевантної моделі навчання граматики іноземної мови – актуальна методична проблема, яка стала об’єктом дослідження науковців і викладачів-практиків. Особливості формування граматичної компетенції під час вивчення іноземної мови досліджували у своїх роботах Н. Хомський, С. Савиньон, Ю. Пассов, І. Бім, М. Вятютнев. Окремі теоретичні й практичні питання навчання іноземців граматики української мови розглядали О. Антонів, А. Бронська, В. Вінницька, З. Мацюк, Н. Плющ, С. Соколова, проте ціла низка питань, пов’язаних із лінгвістичними й методичними принципами і підходами до викладання граматики української мови як іноземної в конкретних умовах навчання, ще не ставала предметом особливої уваги дослідників та потребує розробки [4: 31], що і визначає **актуальність** пропонованого дослідження.

Мета статті – розглянути теоретичні аспекти навчання граматики іноземної мови, виокремити принципи і положення, актуальні для

методики викладання граматики української мови як іноземної на поглибленому етапі навчання, проаналізувати ефективність застосування цих положень на матеріалі розробленого підручника з української мови для іноземних студентів нефілологічних спеціальностей, що навчаються на першому курсі закладів вищої освіти України.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці виділяють різні типи граматик: академічну (наукову), лінгвістичну, педагогічну, функціональну (практичну), описову, контрастивну та інші.

Провідну роль в організації процесу навчання іноземних мов відіграє педагогічна граматика, мета якої, за визначенням Л.М. Черноватого, полягає в інтерпретації різноманітних моделей лінгвістичної граматики в навчальних цілях [11: 137]. Завданнями педагогічної граматики є оцінка лінгвістичної граматики з теоретичної точки зору, виокремлення положень, які є потенційно корисними для навчання мови, їх інтерпретація та переведення у навчальну інформацію, пошук форм її презентації, встановлення послідовності вивчення одиниць мови, зумовлене цілями й умовами навчання [11: 124–125].

Один із способів презентації граматичного матеріалу в навчальних цілях реалізований функціональною граматикою, яка знайшла широке застосування у практиці викладання іноземних мов. Функціональна (практична) граматика вивчає функції одиниць мови й закони їх використання у взаємодії з оточенням у висловлюванні й тексті, семантичні категорії і їхні варіанти, які виражаються різнорівневими мовними засобами (морфологічними, синтаксичними, лексичними тощо) [1: 342]. Опис мовного матеріалу на функціональній основі здійснюється за принципом «від змісту до форми», тобто від смислу – до засобів його вираження, від значення – до функції. «Висування функціонального аспекту на одне з провідних місць ... передбачає звернення до системно-структурного методу, який є базою для розмежування й правильного розуміння різноманітних смислових відтінків висловлювання» (переклад наш – О.Т., О.К.) [6: 51]. Навчальний матеріал у межах цього методу структурується за логіко-смисловими групами, зокрема розглядається вираження логіко-смислових (семантико-синтаксичних) відношень (суб'єктно-предикатних, об'єктних, означальних тощо) у висловлюванні залежно від мети навчання та специфіки граматичного матеріалу.

Комплекс синтаксичних структур, об'єднаних одним смислом, презентується за допомогою універсальної структури – мовленнєвого зразка, що виражає певні значення найбільш незалежно від лексичного вираження його компонентів і від комунікативної мети висловлювання. Мовленнєвий зразок представляє собою конкретизацію розширеної структурної схеми речення. Він має містити такі характеристики, як смислова завершеність, інформативність та відобразити тип відношень у ситуації, що описується в реченні [3: 9–13]. Оскільки комплексний мовленнєвий зразок становить єдність значення й форми, опис і структурування навчального матеріалу на основі комплексних мовленнєвих зразків дозволяє зв'язати смисловий бік мовлення з його формальною організацією.

У підручниках, побудованих на принципах функціональної граматики, комплекс синтаксичних структур, що виражають певний зміст, вводиться зазвичай повністю: найбільш уживані конструкції презентуються не поступово, а одночасно, після чого за допомогою певних контекстів і мовленнєвих зразків учень починає їх диференціювати, вибираючи в кожному окремому випадку конкретний зразок. Таке подання навчального матеріалу надає можливість системної презентації більшості способів вираження смислу, опису загальних і диференційних рис синтаксичних структур, що входять у смисловий комплекс.

У лінгводидактиці виокремлюють два підходи у навчанні граматики нерідної мови – експліцитний та імпліцитний (М. Ляховицький, А. Миролубов, Х. Функ, М. Кент, Д. Штелінг). Імпліцитний підхід передбачає навчання граматики без пояснення граматичних правил шляхом формування здатності автоматично вживати граматичні структури у мовленні на основі створених структурних зразків мовленнєвої ситуації. Зазвичай цей підхід доцільно реалізовувати на початковому етапі вивчення мови, коли обсяг граматичного матеріалу, що вивчається, достатньо обмежений.

Експліцитний підхід ґрунтується на поясненні граматики через певні граматичні правила. Дедуктивний метод у межах цього підходу полягає в навчанні граматики за принципом «від загального до окремого», тобто від правила – до дії, а саме: спочатку подається певне граматичне правило, потім учень знаходить у реченнях або в тексті граматичні явища, що відповідають цьому правилу, називає

й пояснює їх уживання в контексті, виконує підстановчі вправи за аналогією зі зразком та вправи на трансформацію відповідно до правила. Перевагами дедуктивного методу в навчанні граматики є реалізація принципів усвідомлення та науковості й забезпечення операціональної обробки граматичних явищ. В основі індуктивного методу лежить навчання граматики за принципом «від одиничного до загального». Учень сам через контекст осмислює нове граматичне явище, визначає його форму та закономірності вживання. Для цього спочатку дається текстовий матеріал для читання, який містить нові граматичні структури. Далі пропонуються завдання на їх аналіз, потім учень коментує особливості творення і вживання цих структур, формулює граматичне правило щодо цього, на основі якого виконує підстановчі й трансформаційні вправи. Індуктивний метод забезпечує реалізацію принципів проблемного навчання, розвиває мовне спостереження й мовну здогадку, сприяє кращому запам'ятовуванню вивченого матеріалу [2]. Поєднання дедуктивного й індуктивного методів у навчанні граматики підвищує ефективність засвоєння граматичної системи мови. Недоліком експліцитного підходу є відсутність зв'язаного мовленнєвого контексту, через що граматична навичка часто існує за межами мовленнєвих умінь. Тому завдання, орієнтовані на засвоєння мови, обов'язково мають бути доповнені завданнями, співвіднесеними з певними мовленнєвими ситуаціями, в яких граматична конструкція, що вивчається, функціонує в мовленні. Комунікативна направленість навчання мови вимагає такого опису граматичного аспекту й такого навчання граматики, яке зробило б її інструментом спілкування, перетворило з об'єкту засвоєння в знаряддя мовленнєвої діяльності. Необхідність знання граматики буде очевидною для студента, якщо її вивчення стане комунікативно вмотивованим, якщо буде показана здатність кожної мовної одиниці брати участь у реальному мовленнєвому спілкуванні.

Для створення підручника з граматики певною проблемою стає обмеження граматичного матеріалу, необхідного для розв'язання поставлених комунікативних завдань. При відборі граматичного матеріалу потрібно враховувати його поширеність у відповідній сфері, уживаність граматичних явищ, їхню стилістичну нейтральність та типовість. До принципів відбору також належать: принцип комунікативної цінності, що враховує якісні показники й частотність

граматичного явища, та принцип необхідності (відбираються лише такі граматичні явища, без знання яких не буде зрозумілим зміст висловлювань).

Оволодіти граматиною означає на практиці застосовувати вивчені правила на рівні навичок. Ю. Пассов виділяє такі етапи формування граматичних навичок: сприйняття граматичного явища, імітація, підстановка, трансформація, репродукція (самостійне продукування висловлювань із 5–7 фраз на запропоновану тему з використанням заданої граматичної форми) [5].

Сололова О.М. розрізняє мовні й мовленнєві граматичні навички. Мовною граматичною навичкою є уміння утворювати окремі граматичні форми і структури відповідно до правил з урахуванням парадигматичних відношень у мові (за межами комунікативних ситуацій). Мовних граматичних навичок студенти набувають під час виконання вправ на розуміння граматичного матеріалу та вправ на його закріплення. Мовленнєва граматична навичка – це автоматичне використання граматичного явища, що відповідає мовленнєвій меті в конкретній комунікативній ситуації із правильним оформленням висловлювання. Мовленнєві граматичні навички формуються в результаті виконання вправ на використання граматичних структур у конкретних комунікативних ситуаціях [8: 19–23].

Важлива умова формування граматичних навичок – правильний підбір завдань на всіх етапах навчання. Автоматизація граматичних навичок відбувається найбільш ефективно, якщо лексичне наповнення вправ не ускладнює навчального завдання. Доцільна послідовність завдань – від достатньо легких до таких, що потребують більше інтелектуальних і мовленнєвих зусиль. Надійне засвоєння граматичного явища забезпечується, на думку психологів, його семи-дев'ятиразовим повторенням, відповідно мовні й мовленнєві вправи мають містити достатню кількість однотипних мовленнєвих зразків.

Означені теоретичні положення були реалізовані на практиці під час розробки підручника «Українська мова: підручник для іноземних студентів 1 курсу нефілологічних спеціальностей» (укладачі: Ушакова Н.І., Тростинська О.М., Копилова О.В. та ін., за ред. Ушакової Н.І.) [10]. Граматичний матеріал складає когнітивну основу кожного уроку підручника. Мовні явища, що вивчаються, організовано на структурно-семантичній основі за логіко-граматичним принципом.

У підручник включено такі граматичні теми: суб'єктно-предикатні, об'єктні, означальні, обставинні (способу дії, просторові, часові, умовні, причинно-наслідкові, допустові, цільові) відношення, що розглядаються на рівні простого речення. Граматичний матеріал за допомогою мовленнєвих зразків презентується у таблицях, які супроводжуються граматичним коментарем, відпрацьовується у вправах різного ступеня складності, систематизованих за дедуктивним й індуктивним методами, та активізується у завданнях для мовленнєвої практики. Наявність у підручнику теоретичного матеріалу зумовлена складною граматичною системою української мови, для оволодіння якою без опори на теорію студенти мали б завчити велику кількість конкретних мовних зразків, співвіднесених із безліччю ситуацій їх функціонування, що практично неможливо. Введення до підручника узагальненого й систематизованого граматичного матеріалу спонукає інофонів до усвідомлених власних мовленнєвих дій. Увага до змістового боку мовних явищ дозволяє співвіднести мовну одиницю з комплексом реальних умов її функціонування в мовленні з конкретним комунікативним завданням, що сприяє переведенню отриманих теоретичних знань у практичні мовленнєві вміння. Таке подання граматичного матеріалу реалізує принцип наочності, який дозволяє організувати сприйняття й запам'ятовування навчального матеріалу, принцип наростання труднощів, а також розвиток навичок і вмінь від спостереження до вживання вивчених граматичних явищ у мовленнєвій діяльності під час виконання комунікативних завдань.

Висновки. Складна граматична система української мови, яка належить до флективних мов із розгалуженою прийменниково-відмінковою системою, потребує від іноземців суттєвих зусиль для її опанування, що змушує викладачів фокусувати увагу на граматичному аспекті в процесі навчання української мови як іноземної. Мовна компетенція передбачає не лише наявність у студентів сформованих навичок автоматичного виконання мовленнєвих дій, а й осмислення ними низки мовних явищ, потребує усвідомлення закономірностей побудови граматичної системи української мови. Ефективний спосіб систематизації та презентації граматичного матеріалу на семантико-синтаксичній основі за логіко-смісловим принципом запропонований у межах функціональної граматики. Виокремлені принципи і положення, актуальні для навчання іноземної

мови, реалізовані в розробленому підручнику «Українська мова: підручник для іноземних студентів 1 курсу нефілологічних спеціальностей».

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні навчально-методичних матеріалів (навчальних посібників, підручників), що розглядають вираження семантико-синтаксичних відношень на інших рівнях граматичної системи української мови, зокрема на рівні складного речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Изд-во ИКАР, 2009. 448 с.
2. Кузнецова В.И. Традиционные подходы обучения грамматике иностранного языка. *Альманах современной науки и образования*. 2012. №9. С. 131–133.
3. Лариохина Н.М. Обучение грамматике научной речи и виды упражнений. М.: Рус. яз., 1989. 160 с.
4. Мацюк З.Л. Лінгвістичні основи викладання граматики української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 31–39.
5. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. М.: Рус. яз., 1989. 276 с.
6. Поройкова Н.И. Принцип функциональности в описании грамматического материала. *Русский язык за рубежом*. 1985. № 6. С. 50–55.
7. Соколова С. Методика формування граматичної компетенції з української мови як іноземної: теоретичні основи й аперцепція студентам. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2013. Вип. 8. С. 159–167.
8. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс: пособие для студентов пед. вузов и учителей. М.: АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2010. 238 с.
9. Тростинська О.М. Порівняльний метод у навчанні граматики української мови російськомовних іноземців. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки: збірник наукових праць*. Вип. 27. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 108–117.
10. Українська мова: підручник для іноземних студентів 1 курсу нефілологічних спеціальностей / Ушакова Н.І., Тростинська О.М., Копилова О.В. та ін.; за ред. Ушакової Н.І. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. 192 с.

11. Черноватый Л.Н. Психологические и лингводидактические основы педагогической грамматики. Х.: Основа, 1998. 192 с.

REFERENCE

- Azimov, E.G. and Shchukin, A.N. (2009). *Novyj slovar metodicheskikh terminov i ponjatij (teorija i praktika obuchenija jazikam) [New vocabulary of methodical terms and concepts (theory and practice of teaching languages)]*. Moscow: Izd-vo IKAR [in Russian].
- Chernovatyj, L.N. (1998). *Psikhologicheskiye i lingvodidakticheskiye osnovy pedagogicheskoy grammatiki [Psychological and linguodidactic bases of pedagogical grammar]*. Kharkiv: Osнова [in Russian].
- Kuznetsova, V.I. (2012). Traditsionnyje podhody obuchenija grammatike inostrannogo jazika [Traditional approaches to teaching the grammar of a foreign language]. *Almanach sovremennoj nauki i obrazovanija [Almanac of modern science and education]*. 6, pp. 131–133 [in Russian].
- Lariohina, N.M. (1989). *Obuchenije grammatike nauchnoj rechi i vidy ypraznenij [Teaching grammar of scientific speech and types of exercises]*. Moscow: Russkij jazyk [in Russian].
- Mats'juk, Z.L. (2007). Lingvistychni osnovy vykladannja gramatyky ukrajinskoji movy jak inozemnoji [The linguistic basis of teaching the grammar of the Ukrainian as a foreign language]. *Teorija i praktyka vykladannja ukrajinskoji movy jak inozemnoji [Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language]*. 2, pp. 31–39 [in Ukrainian].
- Passov, E.I. (1989). *Osnovy kommunikativnoj metodiky obuchenija inozazychnomu obsheniju [The basis of communicative methodology for teaching foreign-language communication]*. Moscow: Russkij jazyk [in Russian].
- Poroykova, N.I. (1985). Printsip funktsionalnosti v opisani grammaticheskogo materiala [Principle of functionality in the description of grammatical material]. *Russkij jazyk za rubezhom [Russian language abroad]*. 6, pp. 50–55 [in Russian].
- Sokolova, S. (2013). Metodyka formuvannea hramatychnoyi kompetentsiyi z ukrajinskoyi movy yak inozemnoyi: teoretychny osnovy i apertsepsyja studentam [Methodology of the formation of grammatical competence in the Ukrainian language as a foreign language: theoretical foundations and apperception of students]. *Teoryja i praktyka vykladannya ukrajinskoyi movy yak inozemnoyi [The theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language]*. 8, pp. 159–167 [in Ukrainian].
- Solovova, E.N. (2010). *Metodika obuchenija inostrannym yazykam: bazovyj kurs [Method of teaching foreign languages: basic course]*. Moscow: AST: Astrel: Poligrafizdat [in Russian].

- Trostinska, O.M. (2015). Porivnyalnyj metod u navchanni hramatyky ukrayinskoyi movy rosiyskomovnykh inozemtsiv [A comparative method in teaching grammar of Ukrainian language of Russian-speaking foreigners]. *Vykladannia mov u vyshchyykh navchalnekh zakladakh osvity na suchasnomy etapi. Mizhpredmetni zviazky [Present-day Teaching Languages at Higher Educational Institutions. Intersubjects Connections]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 27, pp. 108–117 [in Ukrainian].
- Ushakova, N.I. (Ed.) (2017). *Ukrayinska mova: pidruchnyk dlya ynozemnykh studentyv 1 kursu nefilolohichnykh spetsialnostey [Ukrainian language: a textbook for foreign students in the first year of non-philology specialties]*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian].